

Karsten Hvidtfelt Nielsen:

Ciceros udfordring

Et sprogteoretisk essay

Disciplinen retorik rummer to indbyrdes uforenelige holdninger til sprog: erkendelse og teknik. Er den første type retorik indgået som frugtbart element i nutidens sprog- og litteraturforskning, er den anden type endnu næppe blevet reciperet i sin egenart. Artiklen argumenterer for at denne asymmetri er betinget af sprogteoretiske faktorer og bringer fire eksempler på vanskelighederne ved at forstå en rent teknisk funderet retorik. Afslutningsvis forsøger artiklen at skitsere rammerne for en sprogopfattelse som indfrir den tekniske retoriks erkendelsesskepsis.

To retorikker

Retorikken har en dobbelt historie – som erkendelse og som teknik. På den ene side har retorikken været kendt og dyrket som en præliminær erkendelsesform der på forskellig vis kunne introducere til filosofiens og videnskabernes mere dybtgående behandling af sproglige forhold. Og på den anden side har der eksisteret en opfattelse af retorik som en særlig form for sproglig praksis hvis teknikker transcenderede enhver erkendelsesorienteret tilgang til sprog.

For en moderne betragtning kan de to første synspunkter forekomme som de to mere oplagte, men denne vægtning skyldes vel især det forhold at det 20. århundrede, som naturligt er, har været domineret af forsøgene på at reaktivere den type retorik som passede egne sprogbegreber bedst. Befrier vi os for en stund fra vores egen tid, støder vi

imidlertid hurtigt på den anden type retorik. Den var fremherskende i Europa fra ca. 1450 til 1750, og går vi tilbage til antikken, træder den os i møde først i skikkelse af den sofistiske, og derpå af den romerske retorik.

Betragter vi Aristoteles' *Techné rhetoriké* som en slags grundtekst for den erkendelsesbaserede tilgang til en retorisks modellering af sproglige forhold, kan vi måske med samme føjelade Ciceros retoriske skrifter repræsentere den modsatte position. I de følgende skal termer som 'aristotelisk retorik', 'aristotelisme', 'ciceroniansk retorik' og 'ciceronianisme' (samt visse afledninger heraf) snarere referere til hver sin grundtype retorik end til de specifikke historiske udformninger som pågældende type fik hos henholdsvis Aristoteles og Cicero.

Den aristoteliske retorik er filosofisk. Med sin fundamentale tro på at den rationelle tanke (i én eller anden af sine histori-

ske ikklædninger) magter at gøre den sproglige em piri til genstand for begrebslig, og måske sågar videnskabelig erkendelse, er aristotelismen let at forbinde med den i dag dominerende opfattelse af hvad den faglige beskæftigelse med sproget skal gå ud på. Det er straks vanskeligere at se hvorledes en ciceroniansk retorik kan indplaceres i en nutidig humanvidenskabelig kontekst. Jeg ser i denne forbindelse bort fra den form for faglig beskæftigelse med retorik hvor interessen udelukkende er rettet mod retorik som et rent historisk emne. Selvom det bestemt ikke er uden sine vanskeligheder at ville beskrive retorikkens historiske fremtrædelsesformer, og selvom netop disse problemer er snævert forbundne med de sprogteoretiske spørgsmål jeg vil behandle nedenfor¹, vil jeg dog for overskuelighedens skyld undlade at diskutere den efterhånden omfangsrige litteratur der kortlægger retorikkens skiftende påvirkninger af den europæiske kultur og de dermed forbundne sprog. Jeg skal kort berøre de generelle historiske præmisser for vores egen sprogopfattelse, men uden nogen præntention om at konkretisere disse i forhold til den eksisterende historiske forskning om retorikkens rolle.

Der er ingen tvivl om at den aristoteliske retorik har virket frugtbart ind på nutidens måder at studere sprog på. Den har stimuleret udviklingen af den moderne argumentationsteori², filosofi³, den er blevet genopdaget af tekstlingvistikken⁴, pragmatik-

ken har fået øje på nytten af dens kategorier⁵, og den har givet mange nye og meget forskellige impulser til den litterære analyse (fra Burke over Barthes og Bloom til Derrida (se nedenfor)). Selvom ikke alle nævnte retninger har skelnet lige aktivt mellem aristoteliske og ikke-aristoteliske former for retorik (dette gælder især inden for den litteraturanalytiske brug af retorikken (se note 29)), synes de fleste af vores egen tids retorisk inspirerede sprog- og litteraturforskere at forstå og benytte retorikken i forlængelse af dens aristoteliske opdrag. Den er en hjælpedisciplin der med fordel kan benyttes i den erkendelsessøgende udforskning af de meget forskellige emner som knytter sig til sproget.

Er det således nemt at følge inspirationen fra Aristoteles gennem den moderne synkront anlagte beskæftigelse med sprogligt-litterære fænomener, er sporene efter Cicero anderledes sparsomme. Jeg skal senere nævne nogle af de få jeg kender, men først vil jeg anføre en historisk betragtning af den måde hvorpå vores viden om sprogenes historicitet virker ind på vores viden om sprogenes struktur og funktion.

Sprogrelativisme

Allerede omkring 1820 fremførte Humboldt sin senere så berømte hypotese om at sproget udgør en determinerende faktor i udformningen af de respektive sprogbrugeres konceptuelle universer ('Weltansicht', 'Weltbild'). Senere blev samme grundtanke kendt som Sapir-Whorf-hypotesen. Ud fra et empirisk synspunkt må hypotesen i dag siges at være blevet tilstrækkeligt bekræftet til at vi må antage dens universelle gyldighed. Sideløbende med den empiriske udforskning af Humboldt-Sapir-Whorf-hypotesen har den historiske sprogforskning suppleret samme hypotese med et

-
- 1 Til en diskussion af de specielle vanskeligheder der knytter sig til den faglige beskæftigelse med retorikkens historie, se Nielsen (1999).
  - 2 Standardværket er naturligvis Perelman (1958).
  - 3 I den angelsaksiske neo-aristotelisme er McIntyre (1981) allerede en klassiker; men også for den tidlige Heidegger har Aristoteles' retorik haft en afgørende indflydelse (se hans Aristoteles-forelæsninger fra 1924 samt den deraf afhængige teori om 'die Selbstauslegung des Daseins' i Heidegger (1927)).
  - 4 Se oversigten i Kalverkämper (2000), eller indledningen i Heinemann & Viehweger (1991).

-
- 5 Se Berge (1998) eller Dascal & Gross (1999).

interessant k orollar. If ølge Humboldt og hans efterfølgere rummer hv ert sprog i sin grammatik e t bestemt s æt af begrebskategorielle mønstre som de enk elte sprogbrugere uv ægerligt vil reproducere i deres grundlæggende opfattelse af v erden. Ænder et givet sprog sin grammatik, ændres tilsvarende brugernes verdensbillede. Men de t modsatte g ælder ikk e. Brugere k an godt ændre v æsentlige tr æk af deres 'Weltbild' uden at grammatikk en der for bliv er en anden. Om denne iagttagelse gælder for alle grundkomponenter i et givet verdensbillede er, s å vidt jeg v ed, uvist (og v el ogs å ubestemmeligt). Men den historiske sprogforskning har med al tydelighed vist at der i hvert fald er én grundkomponent der ændrer sig uden at være fremkaldt af samtidige ændringer i grammatikk en. Morsomt nok er de t netop v ores opfattelse af selv e fænomenet *sprog* der har vist sig at v ære en s ærdeles omskiftelig st ørrelse, ogs å inden f or ét og samme sprog med st åabil grammatik . Omkring 1500 ha v de de fleste europ æiske sprog afsluttet om ikke den konceptuelle, s å dog den faktisk e udf ormning af deres respektive grammatikker.⁶ Men fra 1500 og til i dag har v ores sprogbillede underg ået dramatiske forandringer, og intet tyder på at den nuv ærende opfattelse skulle bliv e den sidste i rækken – tværtimod som vi skal se.⁷

Det ser ud som om tidligere tider har haft en langt st ørre spredning af sprog billeder (opfattelser af hvad sprog er) end vi har i dag. Hvad perioden 1500 til 1700 angår, tegner der sig i f orskningen et relativt entydigt mønster: de t ser ud som om at mindst tre forskellige sprog billeder har cirkuleret samtidigt: e t sprogm ystisk, e t rationalistisk - empiristisk⁸ (især i de t 17. og de t 18. år-

hundrede) og s å et ciceroniansk retorisk⁹.

For de t 18. århundredes v edkommende synes billedet mindre klart. Jeg har selv argumenteret for at opfatte århundredes sprogbillede som processuelt.¹⁰ Det samler sig aldrig til en klar fikserbar st ørrelse, men består hele tiden i en sv ært bestemmelig fusion af re toriske, rationalistisk-empiristiske og pietistisk-sprogmytiske komponenter.

Omkring 1770 bliv er en n y dynamik i sprogopfattelsen synlig. Den k onkretiserer sig i romantikkens historisk-organisk anlagte sprogsyn. En vigtig k omponent i den romantiske sprogopfattelse er forestillingen om sproge ts erkendelighed. Selve tanken er selvfølgelig ikke ny, men rækker via rationalisme og em pirisme tilbage til middelalderens diskussioner.¹¹ Det n ye er samme tankes faktiske monopol.

Det 19. århundrede skal lige s å lidt som det 20. ændre v æsentligt ved romantikkens grundlæggende betragtning af sproge t som et objekt for erkendelsen. I begge århundreder relativ eres denne indstilling til sproge t af en sidel øbende sprogkritik, men uden at denne retnings fremherskende sprogskepsis

---

for at den skarpe modstilling mellem rationalistiske og empiristiske sprogteorier i det 17. og 18. århundrede beror på en anakronisme (nemlig Chomsky (1966)); se ligeledes Isermann (1999).

9 Se Hankamer (1927), trods sin alder og i dag lidt antikverede (eller emfatisk) syn på digtning stadig et fremragende værk om tysk sprogteori i det 16. og 17. århundrede; se ligeledes Apel (1963) (der i passager st øtter sig på Hankamer (1927)) og Gardt (1994). Bemærk at to af de mere indflydelsesrige fremstillinger af sprogteori i nævnte periode, Foucault (1966) og Chomsky (1966), begge giver egensindige og på mange måder historisk tvivlsomme fremstillinger. Til en grundig kritik af Chomsky (1966), se Aarsleff (1982), Koerner (1989) og diskussionen i Hackling (1988); til korrektion af Foucault (1966), se Fumaroli (1980).

10 I Nielsen (1999).

11 Se især Apel (1963) for hvem forbindelsen til senmiddelalderens nominalisme synes at være en betydningsfuld faktor.

---

6 For den tyske grammatiks vedkommende se det stadig brugbare standardværk Jellinek (1913-14).

7 En første afsøgning af et sådant sprog billedes konturer forsøger jeg i Nielsen (2002).

8 Blandt andre Aarsleff (1982) har argumenteret

får nævneværdig indflydelse på de forskellige sprog billeder som efterfølgende opstår inden for rammerne af det dominerende erkendelsesparadigme.¹² I det 19. århundrede sker der en 'naturalisering' af sprogopfattelsen. Sprogets centrum ('væsen' som man sagde tidligere) flytter fra en organisk folksjæl ud i den enkelte brugers krop. Den faktiske sprogbrug bliver betragtet som kæder af individuelle kausalt-evolutionære hændelser.¹³ Sproget er ved midten af århundredet en (næsten) rent fysiologisk størrelse med uklare grænser ind mod det sjælelige, og derpå, i anden halvdel af århundredet, primært en psykologisk mekanisme med et der tilhørende ydre sprog materiale.¹⁴ Først med den strukturalistisk-generative revolution opstår det dualistisk-systemiske sprogsyn som vel de fleste nutidige sprogbrugere implicit forudsætter eller eksplicit vedkender sig til.

Anførte oversigt er naturligvis stærkt simplificerende. Mange væsentlige mod- og sidestrømninger mangler.¹⁵ Ikke alle sprog-

12 En historisk redegørelse for den tyske sprogkritik fra Hamann til Mauthner findes i Cloeren (1988). Cloeren angiver at ville begrænse sin undersøgelse til den form for sprogkritik som er sproganalytisk i en ikke al for snæver brug af ordet (se hertil note 15). Da både Lichtenberg, Hamann og Herder falder inden for rammerne af Cloerens 'definition' af sproganalytisk, kan man undre sig over at Nietzsches sprogkritik er udeladt af Cloerens gennemgang. Skulle en tilsvarende række videreføres ind i det 20. århundrede ville listen blive temmelig lang; men skønt sprogkritik og sprogskepsis i det 20. århundrede således har været snarere reglen end undtagelsen, har denne voksende tilslutning til sprogkritiske argumenter altså haft lige så lidt indflydelse på sit århundredes officielle sprogsyn som sine mere sporadiske forgængere på deres.

13 En særdeles grundig fremstilling af væsentlige sider af den tyske sprogvidenskabs udvikling i det 19. århundrede giver Knobloch (1988).

14 Dette syn findes i to varianter: et individual-psykologisk som hos Hermann Paul, eller et etno-psykologisk som i Wilhelm Wundts 'Völkerpsychologie'.

15 For eksempel den sproganalytiske sprogopfattel-

billeder er lige grundigt kortlagt. I mangel af en klar konsensus har jeg gengivet et mit eget syn på det 18. århundredes sprogopfattelse, men jeg er naturligvis fuldt opmærksom på eksistensen af rivaliserende opfattelser.¹⁶ I bestemmelsen af det 19. århundrede har jeg ladet mig lede af mit kendskab til især tyske forhold. Endeligt er der den helt afgørende usikkerhedsfaktor at den historiske sprogforsker kun sjældent kan tage de enkelte perioders egne forsøg på at bestemme og beskrive sproglige forhold for pålydende. Kortlægningen af et givet sprogsyn er derfor altid 'også' eller 'kun' en tolkning. Men selv efter disse forbehold bliver den simple, måske banale kendsgerning tilbage at vores syn på sprog er en historisk omskiftelig affære. Sproget har ikke altid været gradbøjet over nutidens udtryks-indholds-skabelon. Ordet 'sprog' har ikke altid haft samme referent. Denne indsigt er sikkert banal, men den har visse konsekvenser.

Den første konsekvens har allerede været antydning: det nuværende sprogsyn venter samme skæbne som sine forgængere. En dag vil det fortabe sig og kun huskes af historikeren. Mod denne historiske sprogrelativisme kan man selvfølgelig mobilisere den klassiske indvending: det billede vi i dag har af sproget er, i modsætning til tidligere tiders opfattelser, sanktioneret af videnskaben (lingvistikken) og derfor, i lighed med naturvidenskabens resultater, korrekte og uopretholdelige. Kun et tilbagefald i uvidenhed vil kunne ændre det.

se. Bemærk at sproganalytikken, som sprogsyn betragtes, egentligt bør deles i to: én type der deler forudsætninger med det herskende duale sprogsyn, og én der, enten på logisk eller behavioristisk grund (eller begge dele samtidigt), afviser det duale sprogsyns mentalistiske grundforudsætning.

16 Indtil for nylig var især den i Habermas (1962) foreslåede tolkning af sprogudviklingen i det 18. århundrede populær. Dens betydning for specielt sociologisk orienterede studier af retorikken i det 18. århundrede berører jeg kort i Nielsen (2002).

Moderne ciceronianisme

Med denne indvending er vi tilbage ved selve udgangspunktet for vores diskussion. Der er to typer retorik. Den ene ser intet problem i at være et bidrag til udforskningen af sproget; den anden har sine tvivl. Den første deler forudsætning med den fremherskende opfattelse af at sproget udgør et principielt udforskeligt genstandsområde. Hvis den anden type retorik overhovedet har berøringsflader med en nutidig sprogtænkning, må disse i første omgang søges i den form for sprogbetragtning der ofte betegnes som 'sprogkritik' (se note 12). Dog bør det nævnes at der også uden for denne, for det meste filosofisk begrundede sprogbeskræftigelse er blevet sat spørgsmålstejn ved lingvistikkens principielle ydeevne. Sådan tvivl har enten haft deres rod i et alternativt erkendelsesparadigme¹⁷ eller i konkrete erfaringer med utilstrækkeligheder i den lingvistiske praksis¹⁸. Jeg skal ikke her gå videre ind på denne mere internt begrundede kritik af sprogvidenskab, men nøjes med at referere til min bog *Interpreting Spinoza's Arguments*¹⁹ hvor denne kritik er fyldigt diskuteret.

Sprogkritikeren behøver ikke at være sprogrelativist, ligesom sprogrelativisten heller ikke nødvendigvis må blive sprogkritiker. Sprogkritikeren kan antage at sproget har en fast, men uerkendelig struktur. En sådan opfattelse vil ofte ende i sprogmystikken (Hamann, Mauthner). Sprogrelativisten kan betragte sproget som et historisk apriori. Hvad erkendelse overhovedet er, sættes af den til enhver tid gældende sprogopfattelse.

Sproget er ikke uerkendeligt, men erkendelse er en historisk variabel.²⁰ Endelig kan man naturligvis også vælge at kombinere begge synspunkter, ligesom man kan vælge begge fra. Det sidste er vel den i dag dominerende holdning. Sproget er erkendeligt, og vi er på sporet af dets hemmeligheder. Kombinationen af sprogkritik og sprogrelativisme er mere sjælden. Sprog er ikke noget vi kan pleje erkendelsesmæssig omgang med, og i øvrigt ændrer vores opfattelse af dets virkemåder sig i takt med vores brug deraf. Sidstnævnte syn var Ciceros. Hvordan en sprogteori skal se ud for at kunne tage denne hidtil udforskede udfordring op, skal afslutningsvist antydes.

Som anført har den ciceronianske retorik ikke tilnærmelsesvist udøvet samme tiltrækning på moderne sprog- og litteraturforskere som sin aristoteliske slægtning. Grundene hertil skal som nævnt nok findes i det forhold at den aristoteliske retorik deler epistemologiske præmisser med den gængse sprogopfattelse. Ciceronianismens blanding af teknik, relativisme og skepsis har ikke haft samme appel til nutidens forskere. I det følgende skal jeg kort berøre fire af de ikke særligt talrige forsøg der, så vidt jeg ved, er gjort på at frugtbar gøre de specielt ciceronianske pointer for sprogbeskræftigelsen. Ingen af de fire kan siges til fulde at have realiseret den kombination af kritik og relativisme som jeg ovenfor tillagde den ciceronianske model om sproget. For de tre første eksemplers vedkommende formidler sprogopfattelsens historicitet overgangen til Cicero; i det sidste tilfælde står den ciceronianske skepticisme i centrum. Efter gennemgangen af de fire udvalgte eksempler vil

17 For eksempel i Skinners behaviorisme (se Skinner (1957)) eller Quines matematisk modificerede nominalisme (se Quine (1960)).

18 Se Yngve (1986) og (1996) for en ofte bidende karakteristik af de erfaringer som Yngve gjorde sig under samarbejdet med Chomsky.

19 Nielsen (2003).

20 En sådan opfattelse vil naturligvis være erkendelseskritisk, men ikke nødvendigvis relativistisk eller skepticitisk. Hvis den, som hos Apel for eksempel, kombineres med en kantiansk idealisme, bevarer erkendelsen – også under sine historiske variationer – sin objektivitet (se hertil note 41).

jeg, som nævnt, forsøgsvis nærme mig bestemmelsen af en sprogteori der kan forene erkendelsesteoretisk skepsis og historisk relativisme.

1. Apel

Det mest ambitiøse forsøg på at reaktivere momenter af den ciceronianske retorik i en nutidig kontekst er nok Karl-Otto Apels værk *Die Idee der Sprache* fra 1963. Apels anliggende er filosofisk og historisk. Han ønsker med sin bog at fremdrage den filosofiske viden om sprog som han mener skjuler sig i humanismens ciceronianske retorik. Ifølge Apel var humanisterne ikke selv til fulde i stand til at begrebsliggøre den fundamentale sandhed som deres sprogopfattelse var bygget op over. Deres sprogbrug var en virkeliggørelse af denne sandhed, men selv formåede humanisterne altså ikke at formulere samme. I entusiastiske foreord aner vi dens tilstedeværelse, men blandt andet på grund af humanisternes generelle mistro mod klart strukturerede teorier kommer sandhedsdimensionen i den retoriske sprogopfattelse aldrig klart til udfoldelse.²¹ Vico er, mener Apel, en sen undtagelse. Kort før det retoriske sprogsyn slukkes og erstattes af rationalistiske forestillinger, mobiliserer den italienske retoriker og filosof Vico den retoriske viden om sproget til et sidste angreb på den sejrriige cartesianisme. I Vicos perspektiv rummer retorikken en sandhed om erkendelsens historiske betingelser, og det er denne sandhed som Apel ønsker at transformere til en nutidig sprogfilosofi.

Apels tilgang til sprogfilosofien er præget af lige dele værensfilosofi (Heidegger (se også note 3)) og pragmatik (Morris). Forbindelsen mellem disse umage størrelser skabes af Kant. Sproget, mener Apel, er

21 Samme problem har jeg i Nielsen (1999) tematiseret som den første vanskelighed ved at forstå retorik.

historisk apriori for erkendelsen. Sproget er ikke bare former vores verdensbillede (Humboldt), det udlægger vores eksistens og bestemmer hvad vi betragter som værende (Heidegger). Pragmatikken har ret i sin antagelse om at sprog ikke fyldestgørende kan beskrives i syntaktiske og semantiske kategorier. Disse er altid indlejret i en forudgående relation mellem sprogbruger og tegn. I dag er denne relation som bekendt pragmatikkens arbejdsfelt, men som også Morris er opmærksom på²² stod samme relation i centrum for den antikke retoriks bestemmelser. For Morris var pragmatikken en behavioristisk disciplin.²³ Forholdet mellem sprogbrugere og tegn skulle udforskes ud fra rent empiriske adfærdsmæssige kriterier. Men hermed fejler Morris, mener Apel, selv den transcendentalfilosofiske pointe som Apel via Vico har lokaliseret i retorikken. Adfærd, også den sproglige adfærd, er formidlet gennem de meningshændelser ('Sinnereignisse') som først sproget har muliggjort. Apel kritiserer den behavioristiske udlægning af pragmatikken for at være reduktionistisk. Den overser at enhver menneskelig praksis bygger på erfaringen af sproglig mening ('Sinn'). Denne erfaring kan ikke selv gøres til objekt for erkendelse. Den er det historisk foranderlige apriori som bestemmer erkendelsen. Det vidste humanisternes retorikere også selvom de ikke kunne sige det. De var som Apel sprogrelativister, men som han stod de, mener Apel, sprogkritikkens generelle erkendelsesketicisme fjern.

2. Grassi

På mindre grundig og systematisk vis har Grassi i en række skrifter argumenteret for en tilsvarende reaktivering af den ciceronianske retorik.²⁴ Hovedpersonerne hos

22 Se Morris (1946).

23 Således især i Morris (1946).

24 Se Grassi (1980), (1990) og (1991).

Grassi er stor t set de samme som hos Apel (Kant og Morris mangler). Cicero, Heidegger og Vico forenes på ikke altid lige gennemskuelige måder til en sprog filosofi der ikke ligger særligt langt fra Apels.²⁵ Der findes for Grassi kun to principielle sprogopfattelser: enten betragter man sproget som et instrument for en tidløs (eviggyldig) ratio, eller også ser man i sproget en historisk foranderlig formning af den menneskelige erkendelse. Enten er sproget i sit væsen logisk, eller også er det retorisk. Det første synspunkt tillægges rationalismen og den analytiske filosofi. For det sidste borger netop Cicero, Heidegger og Vico; Cicero ved at identificere det værende (*res*) med det sagte (*verba, usus*),²⁶ Heidegger ved sin værensfilosofiske redefinition af humanismen, og Vico ved at have påvist den retoriske erkendelsesoverlegenhed over den rationalistiske. Det værende får sin faktiske virkelighed gennem artikulationen. Mennesket er lige så lidt som sproget en genstand for den rationelle erkendelse og dennes sprogførm. Kun det retoriske sprog er adækvat for en fuldstændig erkendelse af mennesket. Som hos Apel er resultatet en historisk sprogrelativisme der i kraft sin aprioriske status eliminerer muligheden af en sprogkritik.

3. Bornscheuer

For både Apel og Grassi spiller topikk en en vigtig rolle. Den synes at rumme selv en nøg-

25 Se Apels kritik af Grassi i Apel (1963), siderne 197-202. Apel anholder blandt andet Grassis forsøg på at læse Heidegger ind i humanismens sprogsyn idet han – ganske rigtigt mener jeg – peger på den mere oplagte forbindelse mellem den tyske sprogmystik og Heideggers egen sprogfilosofi. Men morsomt nok gør Apel sig skyldig i nøjagtig samme 'fejl' når han, fx side 144, vil sammenligne den ciceronianske topiks grundfunktion med en Heideggersk 'Entbergung'.

26 Således også hos Apel (1963) der i denne forbindelse er stærkt afhængig af Lohmanns tese om en 'Wesenswandel der Sprache', se Apel (1963), side 88ff.

len til den specielle erkendelsesform som de ifællesskab mener at kunne finde i den ciceronianske retorik. De behandler begge topikkens grundfunktion som *ars inveniendi*, de kommenterer mange enkeltaspekter af denne meget omfattende lære, men giver ingen samlende beskrivelse af topikkens egenart. Denne lakune synes Bornscheuer at have sat sig for at lukke. Men sin bog *Topik. Zur Struktur der gesellschaftlichen Einbildungskraft* fra 1976 forsøger han at give en begrebslig gennemlysning af topikkens struktur og formåen. Da han har valgt at bygge sin gennemgang på en kombination af Aristoteles' og Ciceros topikker, kan det synes malplaceret at ville betragte hans bog som et forsøg på at reaktivere det specifikke ved den ciceronianske retorik. Dog rummer hans behandling af emnet i mine øjne en tilstrækkelig klar præferencen for den ciceronianske udformning til at reetfærdiggøre en sådan brug. Aristoteles' topik bliver i Bornscheuers fremstilling til en ramme som Cicero både ændrer og udfylder.

Bornscheuers interesse i topik er som Apels og Grassis i retorik. Det drejer sig om at bestemme en erkendelsesform der ikke kan reduceres til den logisk-rationelle. For Bornscheuer lader topik sig beskrive som en kategorisering af den horisontviden ('Horizontwissen') som en sprogbruger må antages at råde over forud for enhver erkendelsesorienteret sproghandling. I Bornscheuers optik kan hele det komplicerede puslespil som den antikke topiker, føres tilbage på å fire analytiske begreber. Den topiske horisontviden rummer for det første summen af alle de kulturelt bestemte præsuppositioner som styrer vores sproglige færden ('Habitualität'); dernæst er denne vores basisviden bestemt at en systematisk åbenhed eller uskarphed som tillader produktiv skabelse af nye kategoriale former ('Potentialität'); et tredje træk ved vores topiske viden er dens virkningsmæssige dynamik; den aktiveres som led i intentionale handlinger og er altid

parametriseret af den givne kontekst ('Intentionalität'); endelig kan dele af vores horisontviden via 'fortætninger' tjene som symbolske forkortelser for kognitive processer ('Symbolizität').

Bornscheuers fremstilling har den fordel at den via sin tolkning af et enkelt, men centralt område af den ciceronianske retorik (topikken) tilføjer Apels og Grassis mere filosofiske udlægninger konkret fylde. Med sin begrebslige gennemlysning af den antikke topik har Bornscheuer ville bidrage til udviklingen af en ny eller alternativ ramme for humanistiske teorier. Ville Apel og Grassi gentænke retorikken som en indsigt i sproget som et historisk apriori, vil Bornscheuer vise at topikken er et egnet redskab til at analysere de konkrete former som de respektive sprogparadigmer producerer. Med Bornscheuer i hånden kan man få en første forestilling om hvorledes et delområde af den ciceronianske retorik kan indstattes som praktisk værktøj i det fagligt-videnskabelige arbejde med sproglige fænomener.

4. Nielsen

Det fjerde og sidste eksempel på en nutidig ciceronianisme er *pudendum dictu* min egen bog *An Ideal Critic. Ciceronian Rhetoric and Contemporary Criticism* fra 1995. Den adskiller sig fra de tre tidligere nævnte tilgange til den ciceronianske retorik ved i stedet for at aktivere denne retoriks historiske potentielle helt at hellige sig mulighederne for at anvende dens inhærente sprogskepsis. Udgangspunktet for *An Ideal Critic* er en tese eller en formodning om at visse nyere, især postmoderne sprogopfattelser har opvist en velofte uintenderet, men alligevel mærkbar tilnærmelse til ciceronianske positioner. Denne ide har jeg forsøgt at konkretisere inden for genren litteraturteori ('literary criticism').

Ciceros retorik er, siger jeg, karakteriseret

ved at tænke meget anderledes om taleren, om sproghandlingen og om sprogudsagnene end vi normalt gør i dag. Vi er tilbøjelige til at indplacere alle tre størrelser i vores basale udtryks-indholds-analyse,²⁷ men i en ciceroniansk retorik skal sprogets komponenter beskrives på en ganske anden måde. Taleren er intet 'Jeg' der gennem sproget og dets indhold udtrykker sine tanker og/eller følelser, men derimod en rolle der skal spilles, eller sågar et stykke arbejde der skal udføres. For Cicero er sproghandlingen der for heller intet fysisk udtryk for ledsagende eller indre abstrakt-mentale indhold, men det fysisk sprogdudtryk selv, eller bedre: en fysisk sproghandling der udføres under hensyntagen til tre overordnede virkningsintentioner: først intentionen om at virke i en given sags (et givet emnes) tjeneste, dernæst om at virke for en given part, endelig om at virke ind på et givet publikum. For Cicero er sprogudsagnet der for hverken nogen indholdsmæssig proposition eller en semantisk differentieret kombination af illokutionære og propositionale elementer, men selve den konkrete sprogligt-fysiske (talte, skrevne) realisering af handlingens tre parametre.²⁸

Inden for rammerne af denne forståelse af den ciceronianske retorik analyserer jeg en række (især) litteraturvidenskabeligt motiverede sprogopfattelser af nyere dato (Bakhtin, Foucault, Searle, Gadamer, Vattimo, Derrida, Bloom). Jeg udlægger deres teorier som graduelle (og for flertallets vedkommende ganske uintenderede) genopdagelser af og tilnærmelser til ciceronianske indsigter.²⁹ Da jeg ser den ciceronianske

27 Således også de fleste nutidige gennemgange af den antikke retorik.

28 Disse angives ofte som *logos, ethos og pathos*.

29 Af de nævnte teoretikere synes disciplinen retorik kun at have beskæftiget Gadamer, Derrida og Bloom. I Gadamer (1960) tages retorikkens indflydelse på reformationsalderens hermeneutik til indtægt for en teori om tolkningens anvendelsesmæssige komponenter (se note 37), men

retorik som et fælles brændpunkt for de nævnte teorier, ender jeg min bog med at foreslå den ciceronianske retorik som et muligt paradigme for en fremtidig diskurs om litteratur. Tanken er givetvis naiv, hvilket om ikke end et postmodernitets hurtige falmen har tydeliggjort. De efterfølgende års litteraturteori har ingen større lyst vist til at videreudvikle og radikalisere postmoderne positioner.

I mit litteraturteoretiske perspektiv bliver den ciceronianske retorik til en erkendelseskritisk diskurs. Beskæftigelsen med sprog, *in casu* litteratur, sigter ikke primært mod beskrivelsen og tolkningen af et litterært indhold, men til syvende og sidst mod udviklingen og perfektioneringen af en kritisk diskurs om litteratur. Denne diskurs skal måles, ikke på sin eventuelle indholdsmæssige adækvathed i forhold til den litteratur den behandler, men på sin evne til at anspore fagfæller til at producere eksempler på en endnu bedre realisering af den diskurstype som den selv tilhører.

.....

som Gadamer (1986a) og (1986b) tydeligt viser, har Gadamer ingen intentioner om at fremdrage det specifikt ciceronianske ved retorikken. Tværtimod ser Gadamer sin brug af retorik som en sen indfrielse af Platons drøm om en ægte filosofisk retorik. Derrida har i flere omgange beskæftiget sig med retorik (se Derrida (1972) og (1987)), men hans faktiske viden om den antikke retorik er for mager til at tillade en skelnen mellem aristotelisk og ciceroniansk retorik. I Derridas hænder indlemmes retorikken som blot et enkelt blandt de mange forskellige differerende og marginaliserende elementer Derrida mener at have fundet på sin vej gennem filosofi- og litteraturhistorien. Heller ikke for Bloom (1973) og (1975) er der noget specifikt over retorik: det er et tropekatalog der gentager snart freudianske, snart kabbalistiske og snart litterære erfaringer og skematiseringer. Dog har Bloom, i modsætning til Gadamer og Derrida, en klar forståelse for sammenhængen mellem retorik (om end i en, som antydet, lidt upræcis udgave) og skepticisme og synes således på egen hånd at have gjort den grundlæggende sprogerfaring som også ciceronianismen hviler på.

Jeg skal ikke her selv pege på de interne svagheder i min konstruktion,³⁰ men blot nævne at *An Ideal Critic* var tænkt og skrevet som et eksempel på sin egen teori. Den er beregnet på at blive læst og vurderet efter samme retoriske teori om sprog som den fremstillede. Dens udsagn om sprog er selv retoriske; de er sprogligt-fysiske realiseringer af talens tre grundparametre. *An Ideal Critic* kan derfor ikke – således som Apel, Grassi og Bornscheuer – gøre krav på at ville omsætte en ciceroniansk inspiration til en ny erkendelse om sprog. Snarere kan man sige at jeg med min bog forsøger at aktivere den specielle form for sprogskepsis som jeg mener at finde i Ciceros skrifter. I konceptionen af bogen lod jeg mig lede af en, for ikke så lang tid siden, temmelig udbredt tvivl vedrørende humanvidenskabernes indre konsistens. I Cicero så jeg muligheden for at målrette postmodernismens ofte filosofisk motiverede tvivl mod en mere humanironisk skepsis.

Sproglativisme og sprogskepsis

An Ideal Critic tog den ciceronianske erkendelsesskepsis alvorligt – og blev derfor selv ironisk. Men skepsis er, tror jeg, kun den ene side af et ciceroniansk sprogsyn. Som ikke mindst Apel har vist, kan man med lige så stort ret hæfte sig ved tilstedeværelsen af en art virkningshistorisk dynamik i de re- to-

30 Det er for eksempel helt uigennemskueligt eller i bedste fald særdeles flertydigt hvad der kan menes med ønsket om at frembringe 'en endnu bedre realisering af den diskurstype' som en ciceroniansk litteraturkritik selv tilhører: 'bedre' i henseende til hvad? Kunne kritikken i det tidlige 18. århundrede (Shaftesbury, Pope, Wernicke, von Canitz) betragte perfektion som en entydig størrelse, er det svært at se hvad en nutidig litteraturbeskæftigelse der har brudt båndet til erkendelsens forskellige modi, kan forvente sig af ciceronianske teknikker.

riske sproghandlinger. Apel har peget på at den ciceronianske retorik især synes at have floureret samtidigt med at dybtgående forandringer i den sproglige bevidsthed har fundet sted. På Ciceros egen tid blev retorikken katalysator for det latinske sprogs ambition om at overtage det græske sprogs intellektuelle dominans. Ligeledes bliver retorikken i den europæiske nytid til væhikel for både vernakularsprogenes og det eksisterende latinske sprog på at reformere sig i den klassiske latinities ånd.³¹ I modsætning til filosofien og grammatikken synes retorikken (den ciceronianske) altså at frembyde særlige muligheder for at modulere og mediere bratte historiske skift i sprogbrugen.

I Apels optik bliver retorikkens tjenlighed som sprogmediator til en filosofisk egenkab. Retorikkens evne til at sprogsætte overgangen fra et sprog billede til et andet er blot de tydelige udtryk af sprogets dybere liggende funktion som et historisk apriori. Retorikken er altså bærer af et filosofisk privilegeret sprogsyn (ifølge Apel de tydelige). Som sprogteknik lærer den sine brugere at forme deres sproghandlinger efter de til enhver tid givne bestemmelser. Under en filosofisk tolkning bliver den retoriske teknik til det sproglige nedslag af et erkendelsesmæssigt apriori. Vores sprogbrug vil altid være underlagt de retoriske betingelser som den retoriske teknik systematiserede, men det er kun (eller vel især) i de perioder hvor sprogbrugen skifter dramatisk, at retorikken bliver sig selv bevidst som en sproglig teknik.

Apel har ingen intentioner om at genoplive den retoriske teknik. Han er tværtimod særdeles skeptisk over for en ganske bestemt teknificering af den filosofiske indsigt han har udvundet af retorikken. Apels

31 Om denne karakteristik kan udstrækkes til også at omfatte ciceronianismens første fase, den sofistiske (husk min brug af ordet 'ciceronianisme!'), skal jeg lade være usagt.

modstand gælder hverken hermeneutisk inspirerede forsøg på at reaktivere ciceronianske elementer som hos Bornscheuer eller de langt tidligere teorier der findes af aristotelisk tilsnit. Den egentlige fare for forkert retorisk genbrug ser Apel udgå fra en sprogbetragtning som han allerede i *Die Idee der Sprache* fra 1963 viede megen opmærksomhed. For Apel går der en næsten lige linie fra senmiddelalderens nominalisme (Ockham) over det 17. århundredes rationalisme (Leibniz) til den angelsaksiske sproganalytik (Carnap).³² Sproganalytikken er, mener Apel, karakteriseret af en instrumentalistisk tilgang til sproget. I sin yderste konsekvens fører et sådant syn til en logificering af sproget. Denne konsekvens drog blandt andre Carnap med sine forsøg på at reducere sproget til en rent logisk syntaks (se Carnap (1934)). Carnap udvidede senere sin syntaks med en semantik, men det var først da Morris i 1938 introducerede pragmatikken som tredje komponent at sproganalytikken kom i nærheden af retorikken som teknik.³³

Som Morris selv ser Apel klarer forbindelsen mellem pragmatik og retorik.³⁴ Begge discipliner kan siges at fokusere på relatio-

32 Som blandt andre Cloeren (1988) indirekte viser, tegner Apel et forsimplet billede af de historiske linier i sprog billedernes udvikling.

33 Morris har ikke 'opfundet' pragmatikken. I slutningen af det 19. århundrede 'genfandt' Frege – uden i øvrigt at have det ringeste kendskab til retorik – de retoriske sprogbrugskategorier i sproget. Austin, Freges oversætter, fremsatte efterfølgende i Austin (1962) den teori om sproghandlinger som i dag danner grundlaget for pragmatik og sproghandlingsteori. Til forbindelsen retorik og sproghandlingsteori se Nielsen (1995), (2001b) og (2002).

34 For begge opstår forbindelsen over sen-antikens forestilling om trivium: som Martianus Capella sammenfattede grammatik, retorik og dialektik i disciplin gruppen trivium, vil Morris og Apel forene syntaks, pragmatik og semantik under metadisciplinen semiotik (Morris på analytisk-behavioristisk grund, Apel på transcendenthermeneutisk).

nen mellem tegnbrug og sprogbruger, men hvor Apel ønsker at transformere de retoriske teknikker til filosofisk indsigt, vil Morris, især i Morris (1946), se sin pragmatik som et konstruktivt bidrag til den empiriske sprogforskning. Ha vde Morris nu i lighed med den tidligere nævnte brug af (aristotelisk) retorik i tekstlingvistik eller lingvistisk pragmatik modellere t sin egen udgave af pragmatikken over de to velkendte udtryksholds-skema for sprog, er det ikke sikkert at Apel havde reageret så kraftigt og vedvarende. Men i 1946 valgte Morris at orientere sit forskningsprogram mod den dengang indflydelsesrige amerikanske behaviorisme. De sproglige aktiviteter skal, siger Morris, studeres og beskrives som iagttagelige adfærdshændelser. I et sådant paradigme forsvinder selve muligheden af at tematisere indholdssiden af de meningsdannende sproghændelser ("Sinnereignisse") som ifølge Apel udlægger vores eksistens. Sproget bliver frataget den dimension (indhold, "Sinn") som begrundede ts historiske aprioricitet. Et sprog uden indhold er derfor for Apel – som for vel de fleste andre nulevende sprogbrugere – en uting.

For en overfladisk betragtning kan Apels beklager synes ubegrundede. Efter ter Chomskys berømt-berygtede recension af Skinner (1957) har behaviorismen gældt som dødt i sprogforskningen. Den efterhånden grundige dokumentation af manglerne ved Chomskys recension har ikke formået at røkke meget ved dette faktum.³⁵ Heller ikke Quines principielle kritik af al indholds-baseret sprogvidenskab har fundet megen genklang blandt sprogforskere.³⁶ At

sproget, vores faktisk e sprogbrug, skulle kunne fungere som rene udtrykshændelser synes åbenbart lige så uforeneligt med vores duale sprogsyn som t anken om at reducere studiet af sprog til observerbare sprog-hændelser.

Apel har udlagt den ciceronianske retorik som et orandringspotentialt filosofisk. Dermed har han efter min mening overset den fundamentale egenskab som skiller en ciceroniansk retorik fra alle dens aristoteliske slægtninge. I det ciceronianske perspektiv er retorik hverken en filosofi eller en teori. Det er først og fremmest en sprogteknik; det er en kunnen som man med stør eller mindre kunstfærdighed kan udøve. For den kompetente udøver bliver også filosofiske og teoretiske redegørelser til kyndige praktiseringer af samme teknik. Selv teorien om en sådan retorik vil retorikeren ikke betragte som *beskrivelsen* af en teknik, men som en *anvendelse* (god eller dårlig) deraf. Det er denne egenskab der ligger til grund for min indledende karakteristik af ciceronianismen: den retoriske teknik transcenderer den sproglige erkendelse ved at gøre enhver sprogligt formuleret erkendelse til en teknisk anliggende.

Det ciceronianske sprogsyn adskiller sig altså fundamentalt fra det nuværende ved to snævert sammenhørende træk: det betragter antagelsen af at sproglige indhold ledsager eller indeholdes i de sproglige udtrykshændelser som uundværlig for tilegnelsen og brugen af sprog; det stiller sig derfor skeptisk over for ethvert forsøg på at ville give kognitivt motiverede bestemmelser af sproglige indhold, det vore sig på leksikalsk eller tekstuel niveau. Om et sådant sprogsyn kan vinde indpas og dermed forvise det i dag dominerende til en ren historisk status, er naturligvis umuligt at sige. Det er en nærliggende formodning at sprogsyn skifter når sprogbrugere – af disse eller hine grunde – skifter opfattelse af sprogets funktioner. I

35 Se for eksempel Richelle (1993), Stabbon (2001) og Nielsen (2002).

36 Se Quine (1969) og Chomsky (1969) for en første udveksling af kritiske argumenter. Se ligeledes Searle (1987), der på forbillig vis eksemplificerer den mentalistiske sprogbetragtningens vanskeligheder ved at forstå det Quine'ske ræsonnement.

ca. 200 år har sprogbrugere gennem alle uenigheder kunnet enes om at tildele sproget en privilegeret erkendelsesfunktion. Skulle denne primærfunktion glide over til andre medier end sproget (eller blive irrelevant), og sprogbrugen selv blive genstand for virkningsfunktionelle betragtninger, da er det tænkkeligt at vores nuværende indholdsrelaterede sprogsyn vil vige for et andet der bedre følger sig de nye sproglige behov.

Personligt er jeg af den opfattelse at en sådan transformationsproces allerede er i gang. Jeg skal ikke her trætte med en opremsning af mine grunde (eller de symptomer jeg mener man allerede i dag kan iagttage), men i stedet kort berøre den humanvidenskabelige aktiviteter der vel om nogen synes at forudsætte og have taget form efter det nuværende sprogsyn. Jeg tænker selvfølgelig på den hermeneutiske aktiviteter. I den moderne (nutidige) hermeneutik er ideen om det sproglige indholds relevans og erkendelighed en så fundamentalforsætning at man kan have vanskeligt ved at forestille sig at der har kunnet eksistere hermeneutik under andre sprogteoretiske auspicer. Men ikke desto mindre synes noget sådant faktisk at have været tilfældet. Som blandt andre Gadamer (1960), Alexander (1993) og Petrus (1997) har vist, antog dele af hermeneutikken i de 16. og 17. århundrede farve af den dengang udbredte ciceronianske sprogsyn. Gadamer har forsøgt at frugtbar gøre denne indsigt for sin virkningshistoriske hermeneutik ved at betone nødvendigheden af at tænke den hermeneutiske aktiviteter ind i en anvendelses-sammenhæng. Ambitionen hos Alexander og Petrus er mere beskeden, men deres rent historiske studier af den tidlige hermeneutik dokumenterer til fulde tilstedeværelsen af et retorisk sprogsyn i mange af pågældende tidsalders hermeneutikker. Den hermeneutiske analyse af den fremmede tekst tjente ikke så meget erkendelsen af dens deri udtrykte indhold som anvendelsen af den

fremmede teksters forskellige udtrykksfænomener i produktionen af egne tekster.³⁷ Den læste tekst blev instrumentaliseret til udvikling af læserens egen *eloquentia*. Forståelse var endnu ikke udskilt som en selvstændig aktivitet, men indgik som naturlig del i de imitative processer som bar den ciceronianske sprogtilegnelse og sprogudøvelse.

Som man kan se, har den hermeneutiske aktivitet altså ikke altid været knyttet til indholdserkendelsen. Der er derfor intet nødvendigt bånd mellem den faglige beskæftigelse med fremmede tekster og et indholdsrelateret sprogsyn. Denne indsigt forsøgte jeg allerede i *An Ideal Critic* at formulere (blandt andet under kritisk inddragelse af Gadamer). Formålet med litterære (og andre hermeneutisk orienterede) analyser er ikke nødvendigvis erkendelsen af de fremmede teksters indhold; de kan med lige så stor føje omskrives som evnen til at benytte de fremmede teksters sprogmateriale teknisk-kreativt i produktionen af egne tekster.

I *An Ideal Critic* pegede jeg på det forhold at den sprogteoretiske forskel mellem en ciceroniansk og en indholdsbaseret hermeneutik ikke behøver at forstyrre den fag-

37 Naturligvis forvalter hverken Gadamer, Alexander eller Petrus denne indsigt på ciceroniansk vis. For Gadamer indgår anvendelsen som et element i forståelsens dialogiske struktur. Det kan være vanskeligt helt at finde et klart sprogteoretisk modstykke til den noget spekulative sfære som Gadamer mener den hermeneutiske dialog udspiller sig i, men det er i hvert fald tydeligt at omtalte sfære ikke kan have meget til fælles med den praktisk-adfærdsmæssige virkelighed som den ciceronianske sprogbruger færdes i. Alexander – og med ham Petrus – forsøger at forklare den retoriske hermeneutik som propædeutisk: den har udelukkende tjenende funktioner i forhold til en efterfølgende indholdsrettet hermeneutik. Dog mærker man, især hos Petrus, en vis prisværdig rådvildhed over for en hermeneutik hvor "die Sinnermittlung lediglich ein Akt der Auslegung darstellt, dem für sich genommen noch wenig Bedeutung zukommt." (Petrus (1997), side 87).

lige dialog mellem disse sprogsyns tilhænger. Ofte vil én og samme tolkningstekst (=tekst der skal tolkes) kunne benyttes af hermeneutikere af begge sider uden at den bagvedliggende uenighed om hvad der egentligt foregår, bliver mærkbar. Ciceronianeren vil se sig selv og sine kolleger som medspillere i de virkningssammenhænge som tolkningsteksten indgår i, og vil forholde sig kreativt til de elementer i tolkningsteksten som matcher eller kan passes ind i egne professionelle tekstproduktioner. Den indholdsflæsende hermeneutik vil forsøge at forholde sig fagligt-kritisk til indholdet af den givne tolkningstekst og naturligvis forvente at kolleger agerer på samme sæt og vis; men skal resultatet af en sådan analyse have faglig gyldighed og relevans, må også indholdshermeneutikeren transformere sine formodede erkendelser til eget sprog og tekst. For ciceronianeren vil en sådan tekst være det levende bevis på en virkningsorienteret brug af tolkningsteksten, ligesom indholdshermeneutikeren vil læse den ciceronianske tolkning som et bidrag til en indholdsbestemmelse af samme tekst. Begge parter vil således uden vanskeligheder kunne kommunikere om det den ene kalder 'indhold' og 'form' og den anden 'virkning' og 'udtryk' i en given tekst. Det er først når de betræder metaniveauet for en sådan samtale, at de bliver opmærksomme på forskellighederne i deres faglige selvopfattelse.

Kan den hermeneutiske aktivitet således uden større vanskeligheder udfoldes under særdeles uensartede forudsætninger, stiller sagen sig, som allerede antydte, noget anderledes når vi betragter den sprogteoretiske aktivitet. Lad os ved *sprogteori* forstå den form for sproglig aktivitet vi udøver, når vi forsøger at formulere et sprogsyn. Er vores aktivitet møntet på tidlige tiders sprogsyn, bedriver vi historisk sprogteori.³⁸ Jeg har tid-

38 Gardt (1994) kalder denne aktivitet 'sprogrefleksion'; jeg har valgt at holde mig til samme

ligere strejft nogle af de faglige vanskeligheder en sådan aktivitet kan frembyde³⁹. Lad mig her afslutningsvis vende mig mod den måske mest uheldnerlige. Vi får et første indtryk af hvorfor problemerne i samme øjeblik vi vil forsøge at formulere hvad formålet med en ikke-historisk sprogteori kan være. Om den historiske sprogteori kan vi sige det samme som vi sagde om den hermeneutiske aktivitet. Det behøver ikke at være så vigtigt hvilket sprogsyn vi mener denne aktivitet forpligtet af.⁴⁰ Men hvad skal vi mene om en sprogteoretisk redegørelse for det sprogsyn som vi mener selv at 'abonnere på'?

Helt overordnet må vi naturligvis forlange at alle sproglige trækvædninger såvel som redegørelse selv skal kunne forklare i overensstemmelse med det sprogsyn redegørelsen beskriver. Vi ønsker jo at karakterisere den form for sproglig adfærd som vi selv mener, om ikke alle sprogbrugere i vores egen tid, så i hvert fald vi selv udøver. Vi ville derfor introducere et særdeles uheldigt moment af inkonsistens hvis vores egne udsagn, betragtet som sprog, ikke 'gjorde' det de selv sagde. Denne sammenhæng mellem udsigelse og udsagn bliver oftest benævnt 'performativ konsistens'⁴¹.

betegnelse som den der indgår i Peter Schmiters stort anlagte værk *Geschichte der Sprachtheorie*.

39 Se Nielsen (1999).

40 Selvfølgelig vil en fremstilling af et givet historisk sprogsyn ikke kunne undgå også at afsløre sine egne ofte implicite sprogteoretiske antagelser. Ligesom Hankamer (1927) var det loyale spejl af åndshistoriens anti-retoriske og genidyrkende sprogsyn, og som 70ernes og 80ernes historiske studier af det 18. århundredes retorik uforfærdet overførte det habermasianske emancipationssparadigme på den ciceronianske retorik (se her til Nielsen (2002)), kan heller ikke mere 'åndsbeslægtede' tilgange til den historiske retorik, som fx Finsen (2001), løbe fra sin bundethed til et bestemt sprogsyn. Se Nielsen (2001a) for en drøftelse af dette problem i forbindelse med blandt andre Finsen (2001).

41 Begrebet 'performativ konsistens' blev – under andet navn – indført i Apel (1973) og er senere

Da det alment accepterede sprogsyn som en væsentlig komponent indeholder tesen om sprogets erkendelighed, er det således i smukkeste overensstemmelse med kravet om performativ konsistens når sprogteoretikere der forholder sig ikke-historisk til deres emne, knytter kognitive forventninger til deres sprogteoretiske udsigelser og udsagn. Sproget har, således den herskende mening, en klar erkendelig struktur, og kan, i lighed med alle andre emner, betegnes og beskrives gennem sproget. At sprog skulle stå i et såkaldt *irrefleksivt* forhold til sig selv, er en tanke der ikke bare er fremmed for nutidens sprogvidenskab, men som også er uforenelig med det sprogsyn som bærer samme videnskab.

Også den ciceronianske sprogteoretiker ønsker at opnå performativ konsistens for sine forsøg på at fremstille sit eget sprogsyn. For sprogvidenskabens er sproget et objekt der kan studeres. Dette benægter ciceronianeren. Sproget mangler de fleste af de træk som er forudsætningen for at tildele et givet sagsforhold objektstatus. Altså må ciceronianeren indrette sin tale om sproget således at den modvirker den hypostasering af sprog som, i den ciceronianske optik, de fleste nuværende sprogdiscipliner gør sig skyldige i (bemærk at forekomsten (brugen) af et substantiv som 'sprog' in viterer til hypostasering af de iagttagelige sproglige hændelser). Også Apel har hæftet sig ved sprogvidenskabernes objektgørelse af sproget og dets fænomener. Som modbillede herpå har han, som nævnt, fremført sin tese om sproget som et historisk apriori. Det bestemmer, på skiftende vis, hvad der skal gælde som erkendelse. Heraf følger at skiftende epoker også opfatter sproget forskelligt.

Så vidt jeg kan se, har Apel ikke tænkt alle konsekvenser af dette syn til ende, for han

ofte blevet brugt af samme som det afgørende argument for nødvendigheden af en transcendenthermeneutisk selvrefleksion i filosofien, se for eksempel Apel (1993).

burde vel egentligt mene at hvert eneste af disse forskellige sprogsyn er sandt – eller at de alle er lige sande. Men det er ikke tilfældet. Det sande syn på sproget er ifølge Apel det syn som han fandt skjult i humanismens sprogteori, og som han selv har videreudviklet i retning af det han kalder en *transcendentalhermeneutik*.⁴² Derfor munder Apels indsigt i den historiske sprogrativisme ud i en filosofisk fastfrysning af et enkelt, historisk givet sprogsyn. Dette tillægges en forklarende metafunktion i forhold til alle de andre historiske sprogsyn og ender dermed med at negere sin egen historicitet.

Apels grænse er hans ønske om at være filosof. Det er samtidigt grænsen for hvad han mener at den performativ konsistens kan yde. Filosofien kan ikke, mener han, uden at forvikle sig i performativ inkonsistens, betvivle den erkendelsesformidlende gyldighed af sine egne udsagn. At der skulle kunne findes intellektuelt forpligtende sprogformer eller reflekterende sprogbrugstyper der realiserer performativ konsistens hinsides kognitive interesser, er for Apel utænkeligt. Filosofi er derfor, som Apel har fremført med kritisk brod mod Wittgenstein⁴³, et sidste meta-sprogspil, en transcendent garanti for sprogets erkendelsesbærende centralfunktion.

Men erkendelse – selv som filosofi – og ciceroniansk sprogbrug er uforeneligt, eller rettere filosofisk erkendelse er blot én af ciceronianismens mange teknikker⁴⁴. Ciceronianisme er teknik, og bag alle forskellige heder tjener dens mange enkeltteknikker ét

42 Med Heidegger kunne man sige at Apel synes at mene at han (vi) befinder sig (os) på det privilegerede sted i historien hvor der sker et sammenfald mellem det historiske og det 'sande' sprogsyn (hvor sprogets væsen 'afskjuler' sig, hvor der foregår en 'Entbergung'). Til en diskussion af denne spekulative konstruktion se Strauss (1953).

43 Apel (1993).

44 Med Wittgenstein kunne vi i stedet for teknik tale om sprogspil; se hertil Nielsen (2002).

og samme formål: At virke ind på sprogbrugernes adfærd, herunder ikke mindst deres sproglige adfærd. Den ciceronianske retorik har systematiseret en dybt skeptisk, men også, mener jeg, dybt realistisk erfaring med sproglig virkning. Den ved at sproglige virkninger varierer med tiden og stedet for deres virkning og med de personer der indgår i virkningssammenhængen. Og den ved også at virkningsmidlerne aldrig kan komme til at stå i et tyndt forhold til de opnåede virkninger; ja den ved sågar at vi kun sjældent kan skaffe os et blot nogenlunde klart billede af hvad en sproghandlings virkning har været eller vil blive. Bag retorikken og dens virkningsbegreb står videnskaben og dens kausal-lære. De sprogligt-retoriske virkninger beror selvfølgelig til syvende og sidst på fysiske kausalsammenhænge, men ingen videnskaber blot tilnærmelsesvist i stand til at forklare hvilke fysiske lovmæssigheder der måtte ligge bag selv

den sim pleste sproglige virkningssammenhæng. Derfor er retorik en teknik og ingen videnskab.

En ikke-historisk sprogteori om ciceronianismen må således søge at forene to hensyn. Den skal både indeholde sætninger og udsagn som kan påvirke læsere til at ændre deres egne sproglige udsagn om sprogteoretiske forhold i den retning som den ciceronianske sprogteoretiker mener er den rigtige; og den skal samtidig også indeholde sætninger og udsagn der tager højde for at den ciceronianske sprogbrug hele tiden ændrer sig under brug. Hvad der er rigtigt nu, er ikke nødvendigvis rigtigt i morgen. Først i en sådan teori kan den sproglige erkendelsesskepsis siges at have forbundet sig på performativ konsistent vis med sprogrelativismens konsekvenser. Vi ved ikke hvad sprog er, og i øvrigt ændrer det sig hele tiden.

Om forfatteren:

Karsten Hvidtfelt Nielsen er lektor på Germansk Institut, Aarhus Universitet. Han har blandt andet skrevet *An Ideal Critic. Ciceronian Rhetoric and Contemporary Criticism* (Bern 1995) og *Interpreting Spinoza's Arguments. Toward a Formal Theory of Consistent Language Scepticism* (New York 2003).

Litteratur:

- Aarsleff, Hans (1982): *From Locke to Saussure. Essays on the Study of Language and Intellectual History*. London.
- Alexander, Werner (1993): *Hermeneutica Generalis. Zur Konzeption und Entwicklung der allgemeinen Verstehenslehre im 17. und 18. Jahrhundert*. Stuttgart.
- Apel, Karl-Otto (1963): *Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico*. Bonn.
- (1973): *Transformationen der Philosophie*, 2 bind. Frankfurt am Main.
- (1993): "Pragmatische Sprachphilosophie in transzendentalsemiotischer Begründung", i: Stachowiak, Herbert (red.): *Sprachphilosophie, Sprachpragmatik und formative Pragmatik* (= 4. bind af *Pragmatik. Handbuch pragmatischen Denkens*). Hamburg, side 38-61.
- Austin, John L. (1962): *How To Do Things With Words*. Oxford.
- Berge, Kjell Lars (1998): "Retorikken og tekstologien"; i: *Rhetorica Scandinavica*, nr. 6, side 60-73.
- Bloom, Harold (1973): *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. New York.
- (1975): *A Map of Misreading*. New York.
- Bornscheuer, Lothar (1976): *Topik. Zur Struktur der gesellschaftlichen Einbildungskraft*. Frankfurt am Main.
- Carnap, Rudolf (1934): *Logische Syntax der Sprache*. Wien.
- Chomsky, Noam (1966): *Cartesian linguistics. A chap-*

- ter in the history of rationalist thought. New York.
- (1969): "Quine's Empirical Assumptions", i: Davidson, D. & Hintikka, J. (red.): *Words and Objections*. Dordrecht, side 53-68.
- Cloeren, Hermann J. (1988): *Language and Thought: German Approaches to Analytic Philosophy in the 18th and 19th Centuries*. Berlin.
- Dascal, Marcelo & Gross, Alan G. (1999): "The Marriage of Pragmatics and Rhetoric", i: *Philosophy and Rhetoric*, nr. 32, side 107-130.
- Derrida, Jacques (1972): *Marges de la philosophie*. Paris.
- (1987): *Psyché. Invention de l'autre*. Paris.
- Finsen, Hans Carl (2001): *Die Rhetorik der Nation. Redestrategien im nationalen Diskurs*. Tübingen.
- Foucault, Michel (1966): *Les mots et les choses*. Paris.
- Fumaroli, Marc (1980): *L'Age de l'éloquence. Rhétorique et 'res literaria' de la Renaissance au seuil de l'époque classique*. Genève.
- Gadamer, Hans-Georg (1960): *Wahrheit und Methode*. Tübingen.
- (1986a): "Rhetorik, Hermeneutik und Ideologiekritik. Metakritische Erörterungen zu Wahrheit und Methode", i: Gadamer, Hans-Georg: *Gesammelte Werke*, bind 2. Tübingen, side 232-250.
- (1986b): "Rhetorik und Hermeneutik", i: Gadamer, Hans-Georg: *Gesammelte Werke*, bind 2. Tübingen, side 276-291.
- Gardt, Andreas (1994): *Sprachreflexion in Barock und Frühaufklärung*. Berlin.
- Grassi, Ernesto (1980): *Rhetoric as Philosophy*. Pennsylvania State University.
- (1990): *Vico and Humanism. Essays on Vico, Heidegger, and Rhetoric*. New York.
- (1991): *Einführung in die humanistische Philosophie*. Darmstadt.
- Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied og Berlin.
- Hacking, Ian (1988): "Locke, Leibniz, Language and Hans Aarsleff", i: *Synthese*, nr. 75, side 135-153.
- Hankamer, Paul (1927): *Die Sprache*. Bonn.
- Heidegger, Martin (1927): *Sein und Zeit*. Tübingen.
- Heinemann, Wolfgang & Viehweger, Dieter (1991): *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen.
- Isermann, Michael (1999): "Empirismus und empiristische Sprachtheorien", i: Schmitter, Peter (red.): *Sprachtheorien der Neuzeit I. Der epistemologische Kontext neuzeitlicher Sprach- und Grammatiktheorien* (= bind 4 af *Geschichte der Sprachtheorie*). Tübingen, side 136-169.
- Jellinek, Max Hermann (1913-14): *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adellung*, 2 bind. Heidelberg.
- Kalverkämper, Hartwig (2000): "Vorläufer der Textlinguistik: die Rhetorik", i: Brinker, Klaus m.fl. (red.): *Text- und Gesprächslinguistik*, bind 1 (= bind 16.1 af *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*). Berlin, side 1-17.
- Knobloch, Clemens (1988): *Geschichte der psychologischen Sprachauffassung in Deutschland von 1850 bis 1920*. Tübingen.
- Koerner, Konrad (1989): *Practicing Linguistic Historiography*. Amsterdam.
- MacIntyre, Alisdair (1981): *After Virtue*. London.
- Morris, Charles (1938): *Foundations of the Theory of Signs* (= bind 1.2 af *International Encyclopedia of Unified Science*). Chigaco.
- Morris, Charles (1946): *Signs, Language, Behavior*. New York.
- Nielsen, K. Hvidtfelt (1995): *An Ideal Critic. Ciceronian Rhetoric and Contemporary Criticism*. Bern.
- (1999): "Retorisk bevidsthed eller tre vanskeligheder ved at forstå retorik", i: Andersen, Frits m.fl. (red.): *1700-tallets litterære kultur*. Århus, side 203-226.
- (2001a): "Für die Rhetorisierung der interpretatorischen Textarbeit. Ein sprachtheoretischer Kommentar zu Hans Carl Finsen Die Rhetorik der Nation", i: *Augias*, nr. 60, side 3-17.
- (2001b): "Wirken oder Wissen. Zur Rhetorizität des Sprechens", i: *Augias*, nr. 56-59, side 75-92.
- (2002): "Cicero und Wittgenstein. Zur Verortung des rhetorischen Sprechens", i: *Rhetorik. Ein internationales Jahrbuch*, nr. 21, side 102-118.
- (2003): *Interpreting Spinoza's Arguments. Toward a Formal Theory of Consistent Language Scepticism*. New York.
- Perelman, Ch. (1958): *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*. Paris.
- Petrus, Klaus (1997): *Genese und Analyse. Logik, Rhetorik und Hermeneutik im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin.
- Quine, Willard V. O. (1960): *Word and Object*. Cambridge Mass.
- (1969): "Reply to Chomsky", i: Davidsen, D. & Hintikka, J. (red.): *Words and Objections*. Dordrecht, side 302-311.
- Richelle, Marc N. (1993): *B. F. Skinner. A Reappraisal*. Hilldale.
- Searle, John R. (1987): "Indeterminacy, Empiricism, and the First Person", i: *The Journal of Philosophy*, nr. 84, side 123-146.
- Skinner, B. F. (1957): *Verbal Behavior*. Englewood Cliffs.
- Stabbon, John (2001): *The New Behaviorism*. Philadelphia.
- Strauss, Leo (1953): *Natural Right and History*. Chicago.
- Yngve, Victor H. (1986): *Linguistics as Science*. Bloomington.
- Yngve, Victor H. (1996): *From Grammar to Science*. Amsterdam.